

Viziunea românească tradițională asupra lumii

(III)

Stefan Enache

Prezența într-o proporție atât de însemnată a principiului forței în sistemul de credințe al creatorilor megalitilor din vestul Europei, impune în mod firesc comparații și clarificări cu privire la fenomenul indoeuropeanizării și al relațiilor cu ideologia triburilor de păstori războinici din estul Europei, considerați ca purtătorii și creatorii de bază ai viziunii indoeuropene asupra lumii în care principiul forței guvernează construcția miturilor și riturilor.

Fără a intra în detaliile impactului dintre cele două tipuri de culturi aflate la extremitățile continentului european, credem că diferențele rezultă din sensul în care a fost valorificată și utilizată forța. În timp ce în spațiul megalitilor era invocată forța divinităților pentru asigurarea regenerării cosmosului ca fundament al vieții, a surselor existenței și a omului împotriva unor forțe ostile de natură extraumană, ca întruchipări ale unor forțe naturale, în viziunea triburilor de păstori războinici indoeuropeni, invocarea forței avea și alt sens, cel de achiziție a bunurilor necesare existenței, de stăpânire a unor surse abundente pentru hrana animalelor și în final practicarea forței, a războiului, împotriva ființei umane ca modalitate de existență socială. Convertirea valorilor cunoașterii științifice, a descoperirilor tehnice cu prioritate în instrumente ale distrugerii, în arme, reprezintă de asemenea o caracteristică a viziunii indoeuropenilor asupra lumii. Folosirea calului în luptă, de către primii indoeuropeni, realizarea în primul rând de arme din metal și după aceea mult mai târziu de unelte, folosirea prafului de pușcă descoperit de chinezi la realizarea primelor arme de foc și chiar a energiei nucleare în construirea armelor de nimicire în masă sunt numai câteva din multele alte exemple care confirmă unele din sensurile valorificării și utilizării forței dealungul istoriei, de către europeni ca moștenitori ai tradițiilor indoeuropenilor.

Forța zeilor indoeuropeni era mediată și vizualizată de conducătorul războinic. El, ca purtător al imaginii divine se transformă în instituție și sanctuar prin însemnele și simbolurile religioase pe care le afișa și vehicula în fața comunităților umane. Costumele și armele de paradă, mormintele și simbolurile specifice se vor substitui sanctuarelor neolitice, constituind veritabile întruchipări ale divinităților indoeuropenilor. Se conturează un nou sistem religios cu un nou inventar de simboluri care vor fi cu totul altul decât cel al Europei neolitice a megalitilor și sanctuarelor din S.E. Europei, după cum constatau arheologii.

Cele mai convingătoare argumente privind noua credință răspândită în Europa exemplificată de zeitățile masculine, armele și simbolurile solare sunt considerate stelele de piatră din cea de a doua jumătate a mileniului al IV-lea î.Ch., găsite în văile Alpilor, în Bulgaria și în România care au analogii strânse cu cele din nordul Mării Negre și din Caucaz. Spre deosebire de stelele și menhirii din Franța și Italia pe care erau figurate o zeitățe feminină sub forma unei movile, topoare, ochi sau cioc de bufniță, pe cele ale populației kurganelor (păstori războinici) sunt redată simboluri solare și animale ca cerbi, țapi, vehicule și un atelaj cu boi, arme ca : pumnale, halebarde, securi, săgeți, centuri e.t.c.¹⁶⁵

Descrierea nuanțelor fondului cultural european al neoliticului în aspectele lui semnificative este extrem de importantă pentru configurația spirituală a epoci metalelor și a celei istorice când se conturează Europa sub aspect etnic și religios. Din acest punct de vedere mitologia nordică una dintre cele mai elaborate ale mitologiei universale, este un model de sinteză a două sisteme religioase, cel al creatorilor megalitilor și cel al păstorilor războinici întemeiate pe două nuanțe ale aceluiași principiu al forței descrise în paginile anterioare.

Revenind la simbolurile gravate pe monumentele megalitice, considerăm pe cele ale apei, arborelui, bufniței, șarpelui și ciocanului ca esențiale prin semnificațiile pe care la sugerează și tangența pe care o au cu nucleul viziunii asupra lumii care vizează geneza cosmosului și a omului. Aceste simboluri și semnificațiile lor pot fi puse în relație cu sensul unor legende sau variante din mitologia nordică care abordează aceste teme și care pot completa imaginea și informațiile noastre cu privire la mitologia megalitilor. Lumea în viziunea legendelor mitologiei nordice s-a născut din înfruntarea a două lumi opuse Musfellheim (lumea focului locuită de uriași cu părul de flăcări și corpul de lavă) și Nifellheim (lumea gheturilor nescărșite). Zona de contact a acestor două lumi, a dat naștere la toate fluviile lumii. Din topirea ghetarilor s-a conturat treptat o făptură imensă care a fost

numită Ymer. Tot din amestecul gheții cu focul s-a născut o vacă uriașă cu al cărei lapte s-a hrănit Ymer. Prin topirea uriașelor blocuri de gheață linse de vaca primordială Audhalma s-a născut prima ființă din urmași căreia descinde prima generație de zei, frații Oden, Vile și Ve care sunt stăpânii și paznicii lumii.

Este evidentă la acest nivel personificarea forțelor naturii. Uriașul Ymer și descendenții lui întruchipează forțele naturii, iar Oden și frații lui zei creatori și protectori ai oamenilor care sunt deocamdată în relații care exclud înfruntarea de tip războinic cu uriașii.¹⁶⁶

Recunoaștem în istoria apariției lumii descrisă în textele legendelor fenomenele geoclimatice consumate în nordul Europei la sfârșitul paleoliticului, fenomene legate de topirea imensei calote glaciare de circa 1,2 km grosime care acoperea Anglia, Germania de Nord, Polonia, nordul Ucrainei, Rusiei și Siberiei, marcând și inaugurând climatul actual, holocenul.¹⁶⁷

Clima, flora, fauna cunoaște modificări profunde. Are loc o nouă distribuție a zonelor de vegetație. Temperatura ajungea până la 17°C în timpul verii, favorizând reapariția pădurilor de conifere, mesteacăn, stejar, ulmi, tei, frasin.¹⁶⁸

Primii oameni au fost creați din două trunchiuri de arbori aduse la mal de valurile mării și găsite de către cei trei frați zei Oden, Vile și Ve. Oden a suflat peste unul dintre bușteni care era un trunchi de ulm și treptat a prins viață transformându-se în femeie, celălalt arbore era un frasin, Oden îl transformă prin același gest în bărbat. Deși aveau viață, zăceau pe nisip fără să se poată ridica. Vile se apleaca asupra femeii, îi dădu simțuri și gândire, iar bărbatului îi dăruie putere, judecată și simțire. Ve le dăruie vorbirea. Oden l-a numit pe bărbat Ask (frasin) și pe femeie Embla (ulm) după numele copacilor din care au fost creați.¹⁶⁹

Apariția nopții și a zilei urmează același scenariu propriu viziunii neolitice asupra lumii întemeiată pe principiul erosului. O entitate primă Natt (noaptea) fiica unui uriaș cu pielea mai închisă la culoare și cu ochii ca amurgul, cu părul împodobit cu scânteii a dat naștere prin căsătoria succesivă cu trei bărbați diferiți spațiului, pământului și zilei.

Pământul a fost creat prin unirea nopții cu Oden, care a încredințat nopții și copiilor ei sarcina de a veghea la mersul astrilor.¹⁷⁰

Renașterea omului și regenerarea surselor existenței sunt teme fundamentale ale creației mitologice universale. Principiile care guvernează cele două tipuri de existențe sunt conținute de miturile cosmogonice. De aceea, cunoașterea lor permite înțelegerea sensului riturilor de înmormântare ca și a celor din ciclul calendaristic deoarece oamenii nu fac decât să imite gesturile primordiale ale zeilor. Pentru renașterea omului arheologia megaliților a permis conturarea în mare a ritului specific, descărnarea cadavrelor și aducerea după aceea a osemintelor în sanctoare, în pântecul zeiței pentru a se produce o nouă naștere. Prezența zeiței bufniță în sanctoare și pe stelele funerare este din aceasta perspectivă de înțeles. Prezența ciocanului sau a toporului în inventarul de simboluri este mai puțin limpede.

Imaginea acestui ritual poate fi completată cu informații din legendele zeului Tor (fiul cel mare al lui Oden) care evocă călătoriile în Jotunheim (ținutul uriașilor).

În una din călătoriile făcute cu carul tras de doi țapi spre ținutul amintit, Tor s-a oprit pentru înnoptare la gospodăria unui localnic și a cerut să fie găzduit. Zeul și-a dus țapii în șoproan, cum spune legenda, i-a sacrificat și jupuit. Cu carnea s-a ospătat el și membrii familiei gazdă, iar pielea și oasele le-a pus lângă foc. Dimineața, a scos ciocanul Mjolner, l-a învărtit de două ori peste oase și cei doi țapi s-au ridicat pe picioare.¹⁷¹ Legenda oferă și alte informații importante privind necesitatea păstrării integrității oaselor animalelor consumate pentru ca învierea țapilor să poată avea loc a doua zi sau despre natura relațiilor dintre oameni, zei și uriași. Cunoașterea acestor relații este deosebit de importantă pentru plasarea evenimentelor conservate în textele legendei într-un spațiu și timp care nu poate fi decât al neoliticului, epocă în care confruntările dintre oameni, și zei nu existau, iar cele dintre zei și uriași aveau cu totul alt caracter decât cel pe care îl întâlnim în legendele Europei indoeuropenizate, epoca în care violența, războiul devine o componentă a vieții cotidiene.

Aventurile lui Tor în ținutul uriașilor (Jotunheim) însoțit de Loke și Tjalfe, fiul țăranului la care înnoptase sunt semnificative pentru cunoașterea relațiilor amintite. Rezumată pe scurt, legenda descrie întâlnirea dintre uriașul Skrymer, care era chiar regele uriașilor și Tor. Deși incomodat de către Tor și însoțitorii lui (dormiseră noaptea în mânușa uriașului) și ulterior lovit cu ciocanul, uriașul nu devine agresiv ci dinpotrivă îi invită la masă oferindu-le la toți trei hrană din traista lui. Ajunși în cetatea uriașului Utgardaloke noii veniți trebuie să facă dovada unor isprăvi sau capacități, dar nu războinice pentru a putea locui în cetate, potrivit unei legi a uriașilor. Loke care era vestit pentru lăcomia lui, iar Tjalfe renumit în alergări, în întrecerea cu uriașii sunt înfrânți. Tor se întrece și el cu uriașii în golirea unui corn cu băutură, în ridicarea unei pisici de la podea și în măsurarea forței cu bătrâna Elle deoarece ceilalți uriași considerau gestul întrecerii cu Tor mai prejos de statutul lor.

A doua zi cei trei vizitatori părăsesc cetatea fiind conduși de regele însuși, care le destăinuie secretul înfrângerii lor cu promisiunea de-a nu reveni niciodată în cetatea uriașilor. Aflăm astfel că Loke cel lacom s-a întrecut de fapt cu focul care mistuie totul, iar Tjalfe cu gândul regelui. Tor a băut dintr-un corn al cărui capăt era

pus în mare. Pisica pe care încerca s-o ridice de la podea nu era ceea ce părea să fie, ci chiar șarpele lumii, iar bătrâna Elle cu care luptase și din mâinile căreia nu scăpase nimeni, era chiar moartea, fapt care i-a îngrozit pe uriași.¹⁷²

Natura personificată în uriași, monștrii, deține încă în epoca neolitică a megaliților principalele surse ale existenței, turme de animale sălbatice și ape bogate în pește. Transpuse în limbajul omului modern, gesturile uriașilor sugerează comportamentul rudelor bogate care nu agreează și evită vizitele zeilor și oamenilor care vin nepoftiți și le solicită favoruri ca acela cerut de Tor în vizită la uriașul Hymer¹⁷³ de a pescui în apele din ținutul lui.

Privite din perspectiva timpului, uriașii se conturează ca personaje pozitive. Ei trăiesc izolat și singuratici în ținutul lor. Au casă, turme de vite, ape bogate în pește. Se comportă moral și rațional în relațiile cu zeii și oamenii. Nu sunt agresivi. Deși sunt mai puternici decât zeii se tem de forța acestora. Tor ca și ceilalți zei reprezintă aspirațiile oamenilor de a pătrunde tainele și secretele naturii, de a-și perfecționa instrumentele forței pentru a accede la principalele bogății ale naturii în acea epocă care erau sursele alimentare și pe care le stăpâneau uriașii și monștrii. Uriașii ca personificări ale tainelor și forțele naturii sunt o categorie distinctă a mitologiei europene. Sfarmă piatră, Strâmbă lemne, Flămânzila, Setilă e.t.c din legendele noastre fac parte din aceeași familie mitică a neoliticului prin sensul în care își utilizează și valorifică forța. Asupra acestor aspecte vom reveni în capitolele următoare.

Această epocă a neoliticului poate fi identificată cu epoca de aur a umanității la care fac referire miturile antichității deoarece forța nu era folosită împotriva omului, iar relațiile dintre oameni zeii și uriași erau pașnice, caracterul întrecerilor dintre ei având am putea spune un caracter „olimpic”.

Acest tip de relații va dispărea odată cu indoeuropeanizarea Europei când omul devine obiect de vânzătoare, iar războiul mijloc de existență socială. În mod firesc ținta zeilor războinici vor fi uriașii ca deținători și protectori ai secretelor și bogățiilor naturii.

Aceeași zei și aceeași uriași ai aceleași mitologii îi regăsim în ipostaze și în alte variante confruntându-se în manieră războinică, urmând un alt scenariu întemeiat pe principiul războiului. Această continuitate istorică a divinităților neolitice este posibilă datorită istoriei reale și concrete din vestul Europei unde arheologii au constatat o continuitate culturală fără hiatusuri din paleolitic la mezolitic, neolitic și epoca bronzului, continuitate demonstrată de instrumentarul litic și simbolic descoperit în așezările umane.¹⁷⁴

Legenda creației lumii, varianta din acelaș corpus al mitologiei nordice oferă un alt model care aparține epocii postneolitice, când procesul sintezei ideologiei neolitice cu cea a păstorilor războinici este încheiat. Lumea din această perspectivă a luat naștere prin sacrificarea ființei primordiale care a fost uriașul Ymir de către Oden și frații săi. Valul de sânge din trupul lui Ymir a înecat pe toți uriașii cu excepția unuia singur. Fluviile, râurile, oceanele și mările s-au format din sângele gigantului. Cei trei zei Oden, Vile și Ve au luat fiecare câte o bucată din trupul mort și au frământat-o ca pe argilă. În acest mod s-au făcut dealurile, câmpiile, fundul lacurilor și mărilor care pe măsură ce erau aruncate bucățile de carne din trupul ucis se umpleau cu sângele uriașului.

Din oasele mărunțite s-au ridicat stâncile și munții, iar din păr au crescut pădurile. Din maduva oaselor s-au născut piticii, iar din țeasta uriașului Ymir înălțată de cei trei frați și susținută de patru pitici Nor (nord), Soder (sud), Oster(est) și Vaster(vest) s-a făcut bolta cerească.¹⁷⁵

Dinții uriașului au creat coasta mării iar norii din creierul gigantului. Vântul în noua ordine cosmică era asigurat de un uriaș sub formă de vultur care de la una din extremitățile lumii bătea mai tare sau mai încet din aripi.¹⁷⁶

Am insistat mai mult în prezentarea viziunii neolitice asupra lumii datorită importanței pe care creația culturală din această epocă a avut-o în configurația culturii tradiționale europene în ale cărei texte putem identifica și detașa informații care completează sensul unor simboluri și rituri semnificative practicate în diferite epoci așa cum am încercat să argumentăm sumar în paginile anterioare.

Imaginea neoliticului european nu poate fi completă fără cunoașterea creației culturale dintre Nipru, Volga mijlocie și Urali de la extremitatea estică a continentului european.

În acest spațiu la începuturile civilizației neolitice s-a dezvoltat o economie pastorală și o agricultură rudimentară în care domesticirea calului și creșterea animalelor în condițiile oferite de stepă au impus note proprii modelului cultural sau viziunii supra lumii constând din extrapolarea forței și a tehnicilor utilizate de la vânzătoarea animalelor la ființa umană în scopul obținerii de bunuri necesare existenței.

Importanța acestei descoperiri a triburilor de păstori seminomazi de a exista prin practicarea forței la început pentru stăpânirea zonelor fertile în vegetație pentru hrana animalelor, și mai târziu pe măsura perfecționării armelor ca modalitate de acces la sursele existenței a avut o importanță imensă în evoluția istoriei culturii și civilizației, constituind totodată substanța sau miezul fenomenului indoeuropeanizării și substanța modelului cultural al Europei indoeuropeanizate. De aceea sunt necesare precizări cu privire la limitele temporale, spațiale și la elementele specifice ale acestei culturi de la est de Nipru, așa cum a fost definită de către arheologi.

În acest mod vom putea și noi etnologii să realizăm conexiuni între semnificațiile simbolurilor existente în sanctuare, necropole și morminte și cele din tradițiile populare europene.

Pentru tradiția culturală (în sens arheologic) dezvoltată la est de Nipru, vom folosi termenul de cultură „kurgan” (movilă), consacrat de arheologi. Este o denumire generică care cuprinde creația culturală dintr-un imens spațiu de timp, între 5000-2000 î.Ch.. Termenul reunește după cum însăși arheologii îl definesc, mai multe elemente socio-economice, stilistice, religioase care stau la baza afinităților genetice dintre numeroasele complexe culturale apărute în acest interval de timp.¹⁷⁷

„Cultura kurgan” nu este o entitate unitară și uniformă. Ea cuprinde trei milenii subdivizate în patru perioade sau faze:

Faza kurgan I, cuprinde mileniul al V-lea și este relativ uniformă. Acest tip de cultură a apărut între Nipru și Volga, la est de cultura Cucuteni (Tripolie).

Faza kurgan II -prima jumătate a mileniului al IV-lea î.Ch. În acest timp au loc primele infiltrări ale purtătorilor culturii „kurgan” în arealul culturii vechii Europe. Aceștia sunt considerați ca preindoeuropeni. Se răspândesc pe valea Dunării până în centrul Europei. Ajung în Dobrogea, în Moldova, Bulgaria, Transilvania și estul Ungariei.¹⁷⁸ În acest timp vechile culturi neolitice își continuă existența (cultura Cucuteni), chiar dacă unele așezări neolitice au fost dislocate, așa cum sa întâmplat cu satele aparținând culturii Karanovo din Bulgaria. Populația din fazele I-II prpvine din stepa Volgăi, aparțin aceluiaș mediu cultural. În vechea Europă neolitică calul nu era cunoscut.

Faza kurgan III (4500-3500 î.Ch.). Este perioada dezintegrării culturii vechii Europe și apariția în nordul Peninsulei Balcanice, în Europa central-estică și centrală a unor culturi noi de sinteză ca urmare a înfruntării a două tipuri de structuri economice, sociale și ideologice. Este perioada cea mai fertilă și importantă din istoria procesului indoeuropenizării. Coincide cu descoperirea bronzului în Zona Caucaziană și aducerea lui în nordul Mării Negre unde, se va constitui un nou complex cultural. Va fi punctul de plecare al unui nou val de războinici, care va difuza în Europa metalurgia bronzului. Acum apare carul cu boi și plugul.¹⁷⁹

Faza a IV-a 3000-2500 î.Ch. În această perioadă se produce o nouă deplasare de populație în Europa central-răsăriteană și nordică provocată de cel de al treilea val al populației Kurganelor (Yamna) plecat din stepa Niprului și Volgăi. Acest ultim val a produs modificări dramatice în configurația etnică a Europei datorită masivelor deplasări de populație spre vest, nord, nord-est, spre Grecia și regiunea adriatică.

Se închie procesul indoeuropenizării Europei. Acum se constituie complexul „ceramicii decorate cu șnurul-securea de luptă” din centrul și nordul Europei, complexelor mormintelor cu groapă (Yamna) și mormintelor catacombă din stepa nord pontică. Este perioada distrugerii orașelor din zona egeeană și est-mediteraneană. Nordul Europei până în Suedia, Sudul Finlandei și Grecia au fost indoeuropenizate.¹⁸⁰

Acestea constituie reperele spațiale și temporale generale în care s-a desfășurat procesul indoeuropenizării, proces care a condus în final la constituirea identității culturale a Europei.

Revenind la începuturile neoliticului de la est de Nipru, arheologii a relevat importanța domesticirii și creșterii calului, datorită multitudinii produselor și serviciilor furnizate omului.

Caii asigurau carnea și laptele. Erau folosiți la transport și călărie. Cu ajutorul lor erau supravegheate hergheliile de cai care nu ar fi putut fi supravegheate în alt mod. De asemenea erau supravegheate cirezile de vite și turmele de oi și capre. Folosirea calului la transport a redus timpul de deplasare de circa cinci ori. Analiza oaselor de animale consumate descoperite în așezări de către arheologi au indicat că peste 80% din animalele domestice erau cai.¹⁸¹

Călăria a schimbat sensul istoriei Europei după cum remarcă Marija Gimbutas¹⁸² prin ascendentul creat față de comunitățile sedentare neolitice cultivate de plante și crescătoare de animale în sistem domestic. A creat posibilitatea străbaterii de mari distanțe favorizând și încurajând furtul de animale la început și terminând cu constituirea unei clase de războinici cu o ideologie specifică a căror existență se întemeia pe exercitarea forței împotriva altor grupuri sau comunități umane.

Dintre speciile de animale domesticate (cai, vite, oi, capre) la est de Nipru, calul este unic prin calitățile și serviciile pe care le-a oferit omului. A furnizat alimentele de bază (carnea și laptele), materiile prime cum sunt pieile folosite la confecționarea îmbrăcăminții și acoperirea corturilor și căruțelor, oasele din care se realizau unelte ca răzuitoare, figurine cu rol magico-religios, arme ca vârfuri de săgeți și sulițe. Vinele de la cai erau folosite la construirea arcurilor datorită rezistenței și elasticității lor. Forța calului și rapiditatea deplasării a revoluționat transportul, la începuturile civilizației fiind utilizat atât la călărie cât și la tracțiunea carelor.

Folosirea calului în luptă a creat un ascendent militar triburilor de păstori războinici în confruntarea cu comunitățile sedentare neolitice din sudul, centrul și vestul Europei. Această superioritate a calului în viața economică și război a durat până la apariția mașinismului în Anglia în secolul al XVIII-lea. Calul putere a rămas până azi unitatea de măsură a forței autovehiculelor și instrumen-telor de forță. Este o recunoaștere și un omagiu

adus acestui animal domesticit între 6000-5000 î.Ch în stepele dintre Nipru și Volga, pentru imensele servicii aduse umanității.

Domesticirea calului, importanța lui în viața comunităților neolitice de la est de Nipru nu poate fi înțeleasă în afara condițiilor geografice ale stepei.

Stepa a limitat tipul de resurse ale existenței accentuând specializarea păstorilor în creșterea unui număr mic de specii de animale, dar numeroase și decisive pentru a putea satisface nevoile de hrană, îmbrăcăminte etc. Stăpânirea terenurilor care asigurau hrana animalelor a devenit esențială pentru supraviețuire. Această realitate a condus la înmulțirea conflictelor dintre triburile de păstori seminomazi pentru controlul zonelor fertile în vegetație, ca de regulă se găseau pe valea râurilor, fluviilor și în mod deosebit în nordul Mării Negre unde puteu fi hrănite pe timp de iarnă numeroasele turme de animale. Stocarea de furaje pentru animale se va realiza târziu, odată cu inventarea coasei în epoca fierului. Această descoperire va permite colonizarea zonelor muntoase.

Spre deosebire de stepă, Europa de la vest de Nipru prezintă o mare diversitate a formelor de relief, munti, dealuri, câmpii fertile, fluvii, râuri dispuse într-o rețea relativ densă și proporțională. De asemenea, păduri populate cu numeroase specii de animale, o bogată floră spontană, fructe sălbatice, plante textile ca inul și cânepa care creșteau și în stare sălbatică. Această mare varietate de resurse a permis viața sedentară și stabilitatea așezărilor neolitice. Timp de câteva milenii crizele de diverse naturi (economice, militare, demografice etc), de la est de Nistru își vor găsi rezolvarea prin deplasări în forță (prin război) spre centrul, sudul și vestul Europei.

Informații, cu privire la specificul culturii create de grupurile de populație de la est de Nipru sunt furnizate de cimitirele de la Sieezzee de pe malul Samarei din eneoliticul timpuriu, de necropola de la Hvalynsk aflată pe malul Volgăi și din așezarea de la Nalcik din Caucazul de Nord. De asemenea perioada eneolitică târzie este reprezentată de cultura Yamna (Jamna) de pe Volga care reprezintă o continuare a culturii Hvalynsk, și cultura Srednij Stog, din bazinul inferior al Niprului.¹⁸³

Creatorii culturii kurganelor sau preindoeuropenii reprezintă treapta neolitică și eneolitică a civilizației europene de la est de Nipru.

Cimitirul de la Sieezzee era format din două morminte cu un cairn (piatră), sau movilă joasă de pământ în care au fost descoperite figurine din os reprezentând cai și tauri sau bivoli cu două capete, două crani de cal înconjurate de vase sparte, mărgelile din cochilii de apă dulce, harpoane, psalii (partea laterală a zăbalei) din os. Toate obiectele erau presărate cu ocră.

Într-un mormânt de copil, cel mai interesant sub raportul materialului arheologic, sau găsit un pumnal lung de silex, figurine plate reprezentând tauri cu două capete confecționate din colț de mistreț, trei obiecte în formă de linguri cu capete de rață, pandantive și lamele de cochili, dălți, tesle. Morții erau nașezați pe spate cu picioarele contractate și genunchii în sus, amintind de poziția fătului în pântecul mamei. În mormântarea unui copil de 1,5-2 ani cu un asemenea inventar este neobișnuită și aparține se pare unei familii regale. Într-un alt mormânt de copil s-a dat la iveală o lingură de lemn, dălți din piatră, pandantivi din colți de mistreț.¹⁸⁴

În necropola de Hvalynsk datând de la începuturile mileniului al V-lea, dintre cele 158 de morminte, 12 au fost acoperite cu movile de piatră, ceea ce indică diferențieri între membrii grupului. Importante sunt resturile de oase de cai, vite și oi găsite în zonele de sacrificiu alăturate gropilor de mormânt. Inventarul necropolei este completat cu circa patruzeci de inele și inele spiralate din aramă, pandantive din colți de mistreț, mărgelile și brățări din os și cochilii, topor din piatră perforat, un cap de cal sculptat amintind de sceptrele găsite ulterior în Europa centrală și de sud, vârfuri și pumnale de silex.¹⁸⁵

Într-un alt mormânt din nordul Caucazului (în așezarea de la Nalcik), cu diametru de 30 m și înălțimea de 0,67m cadavrele erau grupate câte cinci și câte opt în poziție contractată și așezate pe straturi de ocră acoperite cu pietre.

În gropile din necropolă au fost găsite vârfuri de săgeată, pumnale lungi de silex, vârfuri de sulită, mărgelile din cochilii, din piatră, ori din colți de cerb, lup, urs, mistreț etc.¹⁸⁶

Nu se puneau vase de ceramică în morminte, cele găsite de arheologi fiind în zona de sacrificiu. Forma cea mai des întâlnită era a unui ou cu un capăt îngust și baza aplatizată. Tot din această zonă de sacrificiu provin și resturile de animale sacrificate, cai, oi, vite.¹⁸⁷

Deși mormintele de la Sieezzee și Hvalynsk erau colective, asemănătoare mormintelor megalitice din vestul Europei, în complexul cultural de la Srednij Stog dezvoltat în bazinul inferior al Niprului își fac apariția mormintele individuale în puț sau în ciste acoperite cu un cairn fapt care marchează detașarea definitivă a conducătorului grupului de restul populației.¹⁸⁸ Inventarul mormintelor cuprinde pumnale de silex, cupe, obiecte de cupru și aur de proveniență vestică. De asemenea, în alte morminte pe lângă oseminte de cai și câini s-au găsit cadavre de femei și copii alături de cel al bărbatului. Acesta ținea în mână un pumnal de silex de până la 22cm lungime, vârfuri de sulită, de săgeți, topoare completau inventarul de arme al mormântului, adaptate la lupta dusă din poziția călare. Remarcăm în mormintele bărbaților prezența unor centuri din piele pe care erau atașate cochilii care trebuiau să stimuleze renașterea omului prin forța germenilor pe care îi conțineau. Obiectele din

cupru erau realizate din arama obținută de la minele din centrul Bulgariei, Aibunar, prin intermediul civilizației Cucuteni.

Vom remarca deasemenea prezența săpăligilor din coarne de cerb, precum și a morilor manuale. Se documentează în acest fel practicarea agriculturii în complexul de la Srednij Stog II.

Riturile de înmormântare și îndeosebi inventarul documentelor materiale din necropole și mormintele individuale sunt de o importanță capitală pentru cunoașterea culturilor vechi de tip arheologic, deoarece obiectele care însoțeau defuncții aveau și alt rost decât cel din viața reală de unde provin, și anume, acela de a imagina prin semnificațiile lor, articulațiile generale și esențiale ale scenariului pe care îl urmează regenerarea surselor existenței și a omului. Din acest punct de vedere, al cunoașterii construcțiilor religioase ale preindoeuropenilor, semnificative sunt înhumările de la Suvorovo (Republica Moldova) și Casimcea-Dobrogea (România). Aceste morminte aparțin fazei I a culturii kurganelor și reprezintă primele documente ale concepției religioase și ale prezenței preindoeuropenilor în arealul cultural al vechii Europe.

Războinicul de la Suvorovo a fost îngropat într-un puț adânc rectangular delimitat de pietre, cu un sceptru din porfir sub formă de cap de cal. Alături era depusă în mormânt o femeie (soția?).

S-au mai găsit resturi ale unui veșmânt acoperit cu lamele de sifed și un colier din cochilii.

Singura ofrandă pentru femeie a fost o răzuitoare din silex.¹⁸⁹ Mormântul avea un diametru de 13m, era acoperit de o movilă de pământ și înconjurat de un cerc de pietre verticale.

În mormântul de la Casimcea a fost îngropat un sceptru în formă de cap de cal, cinci capete de secure din silex, 15 vârfuri de sulite și trei pumnale. Capete de cai sculptate au fost descoperite în Bulgaria, Macedonia, nord-estul Ungariei, pe întreg spațiul în care și-au făcut simțită prezența indoeuropenii.¹⁹⁰

Considerăm ca importante și perechile de cranii de cal și de taur descoperite într-o necropolă de lângă Odesa care pot fi puse în relație cu figurinele de os sculptate cu două capete de taur și de cal din cimitirul de la Sieezzee, simboluri pe care le vom întâlni frecvent în epocile următoare la sciți, la popoarele moștenitoare ale tradițiilor scitice și în legendele populare ale Europei indoeuropenizate.¹⁹¹

Mormintele și necropolele preindoeuropenilor ca și mormintele megalitice din vestul Europei cumulează și funcția de sanctuar, având aceeași valoare sub raportul informațiilor conservate ca și sanctuarele din sudul Europei.

Fazele I-a și a II-a a culturii „Kurgan“ (preindoeuropenii 5000-3500 î.ch.) cuprinzând inventarele mormintelor aparținând fazelor mai sus amintite descoperite și pe teritoriul României, Bulgariei și nord-estul Ungariei reprezintă neoliticul și eneoliticul est European și formează cel de al treilea nucleu cultural al Europei neolitice.

Ceea ce credem că este important în analiza neoliticului de la est de Nipru este modelul care a permis reproducerea și expansiunea eficientă a tipului de societate întemeiată pe principiul forței.

Analiza din această perspectivă a inventarului de obiecte și simboluri din cimitirele și necropolele amintite devine mult mai convingătoare dacă sensul simbolurilor care articulează și dă sens viziunii asupra lumii sunt urmărite pe spații mari de timp, în epocile post-neolitice a bronzului și fierului, inclusiv a sciților ca moștenitori ai tradițiilor preindoeuropenilor despre care Herodot și scriitorii antici ne-au lăsat descrieri importante din viața lor. Analiza este posibilă și mai ușor de urmărit deoarece în acest pațiu cultural n-au intervenit schimbări dramatice în sistemul de idei și credințe, așa cum s-a întâmplat în Europa neolitică de la vest de Nistru.

În acest spațiu structura modelului rămâne aceeași. Ceea ce se schimbă în timp sunt actorii, grupurile de războinici care se confruntă în permanență, domină efemer zona și la intervale mai mari sau mai mici de timp se revarsă în valuri spre toate punctele cardinale.

Din această perspectivă cultura nord-pontică Majkop (3500-3400 î.ch.) din nordul Mării Negre reprezintă un interes deosebit deoarece configurația și diversele expresii ale acestei culturi formată la sfârșitul eneoliticului și începutul epocii bronzului a marcat un nou stadiu de perfecționare a forței, fiind totodată centrul din care s-a declanșat al doilea val de războinici de o amplitudine și putere de penetrare care s-a dovedit a fi decisivă pentru indoeuropenizarea Europei.

Acest nou stadiu de amplificare a forței este vizibil în fortificațiile de pe înălțimi cu ziduri ciclopice de apărare, așa cum sunt cele de la Mihailovka din bazinul inferior al Niprului, în construcția tumulilor, a dimensiunilor și inventarul încăperilor mortuare care însoțesc defunctul.

Mormântul regal de la Majkop este monumental. Are o înălțime de 10,65m, este înconjurat de o incintă circulară de pietre înfipite în pământ (asemănătoare cu cele de la Suvorovo). În centrul movilei se află o încăpere dreptunghiulară (5,33X 3,73m) în care se află scheletul unui bărbat în poziție chircită și cu un strat gros de vopsea roșie.

Bogăția inventarului funerar în podoabe, vase, arme, ca și diademele de aur care împodobiseră tiara pe care o purta pe cap, situează defunctul în categoria șefilor de triburi și a regilor. În celelalte două compartimente se află un schelet de femeie (posibil soția?) și un al treilea schelet care ar putea fi o slugă.¹⁹² Scheletul conducătorului era presarat cu podoabe de aur cusute inițial pe veșminte: 68 figuri de lci, 19 tauri și 38 de inele. Lângă ele se aflau deasemenea părți dintr-un baldachin constând din 6 baghete din aur, argint, din care 4 treceau prin figuri de taur confecționate din argint. În mormânt au mai fost depuse 17 vase, retorte și căni de aur, argint și piatră. Opt recipiente erau din lut. Pe două vase din argint erau gravate semne simbolice reprezentând tauri, un muflon, un mistreț, un cal, o panteră, păsari și un copac, munți și un râu. Arme și unelte din cupru și piatră

completau inventarul funerar , o secure transversală, o secure dreaptă și o secure teslă, o lamă lată pentru pumnal, cuțite din cupru, dălți, o piatră de ascuțit (arcer) în formă de seceră, vârfuri de săgeți.¹⁹³

Printre documentele semnificative ale culturii Majkop merită atenție și locuințele din înpletituri și lut cu extremitățile absidale. În centrul fiecăreia se afla o vatra rotundă din piatra tencuită cu lut.¹⁹⁴

Deasemenea consideram semnificative gravurile ruprestre de la Kamennaja Mogila de lângă Melitopol la nord de Marea de Azov reprezentând siluete umane și evestre, boi înjuțați precum și boi înjuțați tragând un car. Boi înjuțați tragând plugul se întâlnesc și pe pereții unui mormânt cu cistă din centrul Germaniei la Zuschen și pe stâncile de la Valscamonica din nordul Italiei.¹⁹⁵

Cel deal treilea val kurgan (circa 3100-2000 î.ch.) reprezentând faza finală a indoeuropenizării deși a produs modificări în configurația etnică a Europei nu a provocat modificări radicale în structura modelului cultural sau a viziunii asupra lumii, ci doar o schimbare a grupului de războinici care domina zona și a centrului cultural din care va fi declanșat cel de al treilea val de invazie a Europei.

Numeroasele și variatele categorii de obiecte rituale și simboluri care însoțesc defunctul capătă sens dacă le raportăm la temele și principiile creației culturale deoarece, în concepția epocilor analizate renașterea omului era concepută în contextul reînnoirii cosmosului fără de care n-ar fi fost posibilă regenerarea surselor existenței și în consecință nici viața omului.

Această conexiune dintre destinul omului, codul moral stabilit de zei și cosmos o găsim tradusă în expresie verbală în legendele cosmogonice din România¹⁹⁶, în care se evocă consecințele căsătoriei dintre frați (soare și lună), înmulțirea soriilor și transformarea pământului în jar și cenușă.

Această degradare a pământului n-ar permite regenerarea și existența vegetației, a animalelor etc ca bază a vieții omului.¹⁹⁷

Inventarul funerar sumar rezumat în paginile anterioare poate fi împărțit în mai multe categorii:

- a) animale care sunt sacrificate cu prilejul ritualului înmormântării, tauri, cai, oi, câini etc. În cadrul acestei categorii sunt situații în care au fost valorificate ritual doar capetele animalelor sacrificate de tauri și cai. Capetele sunt grupate câte două și depuse în aceeași groapă, spre deosebire de situația anterioară în care oasele animalelor erau localizate în zona de sacrificiu și în gropi. Existența unor diferențe de sens este evidentă, ea marcând planuri sau segmente diferite ale viziunii despre lume.
- b) în cea de a doua categorie pot fi grupate obiectele funcționale din viața cotidiană din materiale diverse, ceramică, os, aramă, bronz, argint, aur etc.
- c) cea de a treia categorie grupează figurinele în dublă și triplă dimensiune din materiale diferite (os, bronz, aramă, argint, aur) al căror sens ritual este evident. Acestea sunt reproduceri din lumea reală (animale, păsări, elemente ale cosmosului cum este soarele care sunt introduse în scenarii pentru a articula și individualiza temele și principiile propriei viziuni asupra lumii.

Caracteristica acestor simboluri constă în aceea că sunt desprinse din mediul real în care există și puse datorită caracteristicilor lor intrinseci să sugereze și vizualizeze scenariul regenerării cosmosului și a omului. Tot în această categorie pot fi incluse și gravurile din morminte, peșteri, de pe vasele de uz cotidian, a uneltelor sau armelor, așa cum se întâlnesc pe topoarele de luptă din bronz.

Elementele de podoabă, cercei, pandantive cum sunt colierele formate din figurine de os reprezentând capete duble de tauri, cai, dinți de lup, de mistreț, inele de aramă etc, pot fi și ele integrate în această categorie formală, dar prin gruparea lor într-un anumit context ilustrează scenariul regenerării biologice a defunctului, a statutului social sugerat de locuința subterană, de armele și bogăția de obiecte, de copiii, soțiile și vizitii sacrificați și depuși în morminte. Spada la scii de pildă întruchipa zeul războiului după cum menționa Herodot.¹⁹⁸ Era înfiptă pe o grămadă imensă de vreascuri cărora li se da foc care reprezenta soarele. În ritualul funerar sabia avea rostul de a asigura prin intermediul forței pe care o încarna conservarea ordinii cosmice și sociale, și a statutului social privilegiat specific al defunctului.

Jertfele de tauri, cai, oi etc din zona de sacrificiu a mormintelor poate fi subsumată ideii de regenerare a surselor existenței, regenerare care urma scenariul țărilor zeului Tor din mitologia nordică, care erau înjunghiați seara, carnea era consumată la cină, iar dimineața prin agitarea desupra oaselor a ciocanului Mjolner erau înviați conform procedurilor magice.

Cele două capete de tauri și cai îngropate ritual, figurinele din os de tauri și cai cu capete duble, lingurile cu coadă în formă de rață și vasele de ceramică în formă de ou reprezintă nucleul prim simbolic din mitologia preindoeuropeanilor.

Taurul și bovinele în general reprezintă în religiile indo-mediteraniene pe zeii cerești fecundatori ai furtunii și ploii. Prezența în același context ritual a simbolului taurului și al lingurii cu coada în formă de rață trimite la cuplul divin cer pământ reprezentat de Zeul Taur și Zeița Pasăre întâlnit și în santuarele din vechea Europă. Similitudinile sunt însă de formă și nu de conținut (sens) pentru că gruparea simbolurilor câte două în sistemul credințelor și mitologiei neolitice de la est de Nistru (a preindoeuropeanilor) introduc în sistemul construcțiilor mitologice dualismul opoziția, conflictul pe care se sprijină ori ce luptă, mișcarea, orice progres. Dualismul este fundamental și acționează ca o lege cosmică.¹⁹⁹

În orice ființă există moarte și viață, binele și răul. Orice lucru, are aspectul său pozitiv (diurn) și negativ (nocturn). Opoziția și rivalitatea se găsesc în fiecare ființă și în relațiile acesteia cu alte ființe. Cifra doi este considerată ca cea mai radicală dintre diviziuni, creatorul și creația, albul și negrul, masculinul și femininul, materia și spiritul, ziua și noaptea etc.

Dualismul și opoziția sunt trăsături și ale culturi neolitice de la vest de Nistru. Cuplul divin reprezentat de Zeul Taur și Zeița Pasăre așa cum îl întâlnim în sud-estul Europei în sanctuarul de la Parța (România) are caracter dual, iar opoziția masculin-feminin, sus-jos (Zeul Taur reprezentând cerul și Zeița Pasăre reprezentând pământul) nu are caracter conflictual ci de colaborare, de unire mitică după principiul erosului, unire care a dat naștere nu numai oului primordial dar și familiei divine care vor primi eticheta de monștrii cu care indoeuropenii și zeitățile lor se vor afla în permanentă confruntare și luptă.

Ceea ce este nou și schimbă radical structura și sensul modelului cultural de la est de Nistru este dezvoltarea opoziției în formele sale extreme, antagonice și de aici necesitatea forței pentru depășirea situației conflictuale. Perfectionarea forței și a instrumentelor de punere în valoare a acesteia, ridicarea forței la rangul de principiu creator și ordonator al lumii formează esența culturii, a sistemului social economic, și al religiei indoeuropenilor.

Originea dualismului se întemeiază pe cele două segmente fundamentale ale cosmosului.

Résumé

La présente étude analyse l'inventaire des tombes et des tombes-sanctuaires situés à l'Est de Nipru, sanctuaires spécifiques pour les populations préindo-européennes. A cette occasion on identifie aussi les nuances du système religieux des préindo-européennes par rapport à celui des créateurs des mégalithes des sanctuaires situés au Sud-Est de l'Europe.

Note:

¹⁶⁵ Marija Gimbutas, *Civilizația Marii Zeițe și sosirea cavalerilor războinici*, Editura Lucrețius, București, 1997, pag. 85, fig. 130-131.

¹⁶⁶ Dumitru Berciu, *La izvoarele istoriei*, Editura Științifică, București 1967, pag. 78.

¹⁶⁷ *Mitologia nordică*, Editura Enciclopedică, București 1992, pag. 58.

¹⁶⁸ *Ibidem*, pag. 125-129.

¹⁶⁹ *Mitologia nordică*, Editura Enciclopedică, București 1992, pag. 19-20.

¹⁷⁰ *Ibidem*, pag. 11-13.

¹⁷¹ *Ibidem*, pag. 77-79.

¹⁷² *Ibidem*, pag. 82-83.

¹⁷³ *Ibidem*, pag. 73-75.

¹⁷⁴ Dumitru Berciu, *La izvoarele istoriei*, Editura Științifică, București 1967, pag. 68-227.

¹⁷⁵ *Mitologia nordică*, Editura Enciclopedică, București 1992, pag. 9-10.

¹⁷⁶ *Ibidem*, pag. 10.

¹⁷⁷ Marija Gimbutas, *Civilizație și cultură*, Editura Meridiane, București 1989 pag. 231.

¹⁷⁸ *Ibidem*, pag. 240-241.

¹⁷⁹ *Ibidem*, pag. 241.

¹⁸⁰ *Ibidem*, pag. 241-242.

¹⁸¹ Marija Gimbutas, *Civilizația Marii Zeițe și sosirea cavalerilor războinici*, Editura Lucrețius, București 1997, pag. 67-68.

¹⁸² *Ibidem*, pag. 68.

¹⁸³ *Ibidem*, pag. 69-70.

¹⁸⁴ *Ibidem*, pag. 69.

¹⁸⁵ *Ibidem*.

¹⁸⁶ *Ibidem*.

¹⁸⁷ *Ibidem*, pag. 70-71.

¹⁸⁸ *Ibidem*.

¹⁸⁹ *Ibidem*, pag. 72.

¹⁹⁰ Vladimir Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București 1974 pag. 259.

¹⁹¹ Georges Dumézil, *Mit și epopee*, vol. I, II, III, Editura Științifică, București 1993, pag. 313-403.

¹⁹² Meline Polodian Ghenea, *Arta preistorică și antică din regiunea caucaziană*, Editura Meridiane, București 1988, pag. 124-125.

¹⁹³ Marija Gimbutas, *Civilizația Marii Zeițe și sosirea cavalerilor războinici*, Editura Lucrețius, București 1997, pag. 77.

¹⁹⁴ *Ibidem*, pag. 76.

¹⁹⁵ *Ibidem*.

¹⁹⁶ Teritoriul României a fost expus influenței și cu intermitențe controlului grupurilor de războinici de la est de Nistru o lungă perioadă de timp, începând cu a doua jumătate a mileniului al V-lea și terminând cu secolul al VII-lea î Ch., când în nordul Mării Negre se stabilesc sciții, considerați moștenitorii principali ai preindoeuropenilor. Deasemenea tot în această perioadă în centrul Transilvaniei se stabilește un grup etnic al scițiilor care au fost asimilați în câteva secole de autohtoni. O analiză pertinentă a relațiilor culturale dintre cultura scițiilor și cea a autohtonilor o realizează Valentin Vasiliev, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Editura Dacia, Cluj -Napoca, 1980.

¹⁹⁷ Dar când el s-o însura și o avea copii, n-o să mai fie alți sori și atunci ce are să fie, pământ ? O să mai fie atunci buruiiană, o să mai fie atunci pasăre pe cer și orătănii în curte, viță în curte și jivini în pădure ? N-are să mai fie nimic ! Și în loc de ele, de căldură totul are să se prefacă în jeratic și noi toți, de văpaia lui firbinte o să pierim ; de sete și de foame, pentru că apele secând odata cu izvoarele lor, o să se ducă și buruienile și dobitoacele de pe pământ ". *Legendele cosmosului*; ediție îngrijită de Tony Brill, Editura Grai și suflet - Cultura națională, București 1994, pag. 81.

¹⁹⁸ Istorii, IV, 62 în *Izvoare privind istoria României*, Editura Academiei, București, 1964, pag. 35-36.

¹⁹⁹ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, București 1994, vol. , pag. 453-454.